

האם מותר לרופאים או אנשי הצלה לחזור לבתיהם בשבת לאחר סיום הטיפול או המשמרת

הרב רועי סיטון

הצגת השאלה

אנשי הצלה שנקראים למקרי חירום בשבת, ודאי שמותר להם להגיע לאירוע ברכבים או אופנועים משום פיקוח נפש, אך יש לשאול האם מותר להם גם לחזור לבתיהם עם הרכב או האופנוע. כאשר צדדי השאלה הם שמחד גיסא אין בחזרתם משום פיקוח נפש (אלא אם כן מדובר בכונן שצריך להיות עם הרכב לידו), ולכאורה אין היתר בנסיעה כזו בשבת, אולם מאידך, הדבר ברור שאם נאסור דבר כזה לא ימצאו מתנדבים להצלה בשבת, כיון שאחר שכונן כזה יצטרך להישאר במשך כל השבת בזירת האירוע (פעמים בצידי הכביש וכיוצא בזה) לא ירצה לעשות זאת שוב, והשאלה היא האם ניתן להתחשב בשיקול כזה, שיש בו חשש פיקוח נפש עתידי, על מנת להתיר חילול שבת.

וכעין זאת יש לשאול לגבי רופא או מיילדת וכיוצא בזה שסיימו את המשמרת שלהם בבית החולים, האם מותר להם לחזור לבתיהם בשבת או לא. בדין זה האריכו פוסקי זמננו בספריהם¹ ובהרבה מאמרים בכתבי עת. ואסכם כאן בע"ה את עיקרי הסברות והראיות לכל צד.

היתר הגמרא בעירובין לחזור למקומם

במשנה בעירובין (מד ע"ב) שנינו 'מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה – יש לו אלפים אמה לכל רוח. אם היה בתוך התחום – כאילו לא יצא. כל היוצאים להציל חוזרין למקומן'.

נמצא שעבור מי שיצא ברשות, ובכלל זה מי שיצא להציל – התירו לו ללכת אלפים אמה לכל רוח, אך לא התירו לו לחזור לביתו. מאידך, בסוף המשנה אמרו שמי שיצא להציל – חוזר למקומו.

וכבר בגמרא שם עמדו על הסתירה הזו, ותירצו שני תירוצים:
א. התירו לחזור בכלי זינם משום מעשה שהיה, שחומרא בזה גרמה לתקלה גדולה.

1. ראה פסקי תשובות (סי' שכט הערה 54) שאסף מדברי אחרוני זמננו.

ב. ישנו חילוק בין מקרה שיד הגויים על העליונה, שאז התירו לחזור למקומם עם כלי זינם, משא"כ כשיד ישראל על העליונה.
 ומשמע שההיתר שהתירו חכמים בסוף המשנה נובע מחמת חשש של פיקוח נפש. אולם כשאין חשש פיקוח נפש, וכגון אחר שהסתיים הטיפול הרפואי בחולה – אין להתיר אלא מה שהתירו חז"ל, דהיינו שיש לו אלפים אמה לכל רוח.

האם ההיתר הוא משום פיקוח נפש מידי או עתידי

על פי כמה ראשונים ההיתר הוא משום פיקוח נפש מידי, וכך פירש ר' יהונתן מלוניל (סם): 'חוזרין בכלי זינן למקומן ולא חיישינן להעביר ד' אמות ברה"ר ולא להכנסה, לפי שסכנת נפשות היה בדבר אם יניחום חוץ לתחום או מחוץ לעיר באותו מקום שנאמר להם כבר נעשה מעשה, שמא ירגישו בהם אויבים ויקחום ולא יהיה להם להנצל כשיצורו על העיר'.

וכך משמע מהרמב"ם (שבת פכ"ז ה"ז): 'וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גוים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו, ואם היתה יד הגוים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זינן'.

מאידך, הרמב"ם (שבת פ"ב הכ"ג) כתב: 'אם באו [גויים] על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת, וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'.

ויש כאן לכאורה סתירה ברורה, גם בהלכה וגם בנימוק. שכן בפכ"ז הרמב"ם התיר רק באופן שיד הגויים תקיפה, ומפחדים להשאר שם, ומשמע שזהו היתר של חשש פיקוח נפש מידי.

מאידך, בפרק ב' הרמב"ם התיר למצילים לחזור למקומם ללא מגבלה, ונימק זאת בנימוק מחודש – כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא. כלומר מחשש לפיקוח נפש עתידי. והעירו בזה האחרונים.

ישוב דברי הרמב"ם בזה

בשו"ת ציץ אליעזר (חי"א סי' לט) האריך בזה, והסכים לדברי המפרשים שהרמב"ם בפ"ב סמך על מה שכתב בפכ"ז, ומיירי באופן שיש חשש פיקוח נפש.

ולכן הסיק שלא מצאנו מקור להתיר איסור תורה על מנת לחזור בשבת אחר שנגמר חשש הפיקוח נפש, משום הסברא של "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא".

אולם בשו"ת מנחת אשר (ח"ב סי' מ) למו"ר הגר"א וייס כתב שדוחק לומר שהרמב"ם בפרק ב' סמך על מה שיכתוב בפרק כ"ז, וכן העיר הרב מרדכי הלפרין במאמרו "חזרת רופאים וצוותי רפואה מפעולות הצלה בשבת" (קובץ בית הלל כג, תשס"ה), וכתב ליישב (בתוספת מעט נופך) שיש כאן שני נידונים שונים – דיני תחומין, ודיני חזרה מצד פיקוח נפש עתידי. ובפרק כ"ז עוסק הרמב"ם בהלכות תחומין, ולכן כתב להגדיר שמצד דיני תחומין – לא גזרו על היוצאים להציל שלא יוכלו לזוז ממקומם, אלא יש להם אלפים אמה לכל רוח. והעיר שאם יש חשש פיקוח נפש ודאי שיכולים ללכת גם יותר מזה, ולקחת עמם את כלי זינם.

לעומת זאת בפרק ב' עוסק הרמב"ם בהלכות מלחמה, ומדיני המלחמה הוא שמשום פיקוח נפש התירו חילול שבת, ואף לצורך פיקוח נפש עתידי הותר חילול שבת (ובסמוך יבואר מניין למד זאת הרמב"ם), וממילא יש להתיר לחזור כדי שלא ימנעו מלהגיע בעתיד.

וחילוק יש בין שני הנדונים הללו: ההיתר של תחומין הוא היתר מוחלט, ומי שירצה להחמיר שלא לזוז ממקומו אינו אלא שוטה, כיון שחז"ל לא גזרו בכהאי גוונא. אולם הנדון של "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא" אינו מוחלט, אלא זוהי הוראה כללית, אמנם אם אדם יודע בעצמו שהצלה זו שהשתתף בה היא מקרית, ואין חשש שלעתיד יכשל בזה – יש לו להחמיר ולא לחזור לביתו.

ויש לחילוק זה נפקא מינה גם לגבי רופאים בשכר, וכמו שיבואר להלן, שהסברא שנמצאת מכשילן לעתיד לבוא אינה שייכת כל כך, ולכן יש להחמיר בזה שלא יחזרו לביתם, משאין כן מצד איסור תחומין – יש להם אלפיים אמה לכל רוח.

וכן משמע מהחתם סופר (השמטות סי' קצד) שכתב לגבי רופא יהודי שנוסע בעגלה בשבת להציל גוי שמותר משום איבה וסכנה אם לא ילך, וסיים: 'ונראה לי דעל כל פנים אסור לחזור למקומו אחר שעסק ברפואות של אותו הגוי דלא דמי להולכים להציל מן הגייס דחוזרים למקומם דהתירו סופם משום תחלתם שמא לא ילכו ויהיה סכנה לישראלים, אבל הכא אף על גב דאם לא ילך לעסוק ברפואות אפשר שהיה סכנה, מכל מקום אין להתיר לחזור משום תחלתם דהכא שגם הוא בסכנה אדרבא עיקר הסכנה הוא על עצמו ליכא למיחש שאם לא יתירו לו לחזור לא ילך פעם אחרת, זה אינו, דהוא יחוש לעצמו משא"כ בהולכים להציל מן הגייס וכו' שהולכים להצלת אחרים בהא איכא למיחש'.

המקור להתיר חילול שבת מפני חשש פיקוח נפש עתידי

ומקור דברי הרמב"ם הנ"ל, שפיקוח נפש עתידי יכול להתיר חלול שבת כעת, הוא מהמשנה בראש השנה (כא ע"א) שר' עקיבא עיכב את העדים מלהגיע, ואמר לו רבן גמליאל שעל ידי כן הוא מכשילן לעתיד לבוא. ונמצא שעבור קידוש החודש לעתיד התירו חילול שבת עכשוי. ואם כן יש ללמוד שהוא הדין לפיקוח נפש שדוחה שבת, שהוא הדין שפיקוח נפש עתידי דוחה שבת כעת. וכן כתב בשו"ת החתם סופר (א"ח רג) שההיתר לחלל שבת בעדות החודש נלמד מההיתר של חילול שבת מפני פיקוח נפש, וז"ל: 'וכשם שגוף עדות החודש דוחה שבת כקרבת, דמועד כתיב כמבואר בש"ס שם, הכי נמי חששא דמכשילן לעתיד לבא דוחה שבת, ק"ו מההולכים להציל לפקוח נפש שהוא רק דחוייה בשבת כמ"ש רמב"ם רפ"ב משבת אפילו הכי התירו לחזור למקומן סופן משום תחלתן'.

ומשמע שלמד בסוגיא בעירובין שההיתר אינו משום פיקוח נפש מידי, אלא שמכשילן לעתיד לבוא.

וכן משמע בתוספות, שכתבו: 'כל היוצאין להציל חוזרין למקומן – הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה (דף יא ע"ב) גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן דזה אינו חידוש וכל הנהו צריכי כדאמרין התם'.

וכן במנחת אשר הנ"ל, אחרי הרצאת דברי הגמרא והראשונים סיכם מדברי רבותינו האחרונים בזה, שכמה מגדולי האחרונים התירו גם איסור דאורייתא משום דאם לא כן נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, והסברא בזה היא שחשש פיקוח נפש אינו דוקא באופן מידי, אלא בכל גווני שברור שהימנעות ממלאכה בשבת תביא לידי פיקוח נפש עתידי – הרי זה בכלל ההיתר של פיקוח נפש.

ובזה יש לחלק בין הנדון של "התירו סופן משום תחילתן" שמשמע שהתירו רק באיסורי דרבנן. ששם אין חובה גמורה לשחוט בהמה ביו"ט, אלא שחששו חכמים שאם לא יתירו לו – ימנע מלשחוט, ולכן התירו לו איסור דרבנן, ומשלך נתנו לך. משא"כ בפיקוח נפש שישנה חובה גמורה לחלל שבת בשביל זה, ובכלל זה יש להתיר חילול שבת עבור פיקוח נפש עתידי.

אמנם מסיק במנחת אשר הנ"ל שיש להשתדל שחילול השבת יעשה על ידי גוים, גם מצד זילותא דשבת שעלולה להיגרם במהלך הזמן, ורק כאשר אין גוי יש מקום להתיר מלאכה דאורייתא בשביל לחזור לביתם.²

2. ובמנחת שלמה לגרש"ז אורבך (ח"א סי' ח) האריך בסוגיא זו ומסיק להחמיר שאין היתר לרופא לחזור לביתו אם הדבר כרוך באיסורי תורה, ומשמע מדבריו שאף בארגון התנדבות הדין כן. אולם לכאורה נראה שכשאין ברירה אחרת, מסתברים דברי המקלים.

חילוק בין מתנדבי "הצלה" לבין רופאים ואחיות

על פי דברי כמה פוסקים יוצא שישנו חילוק בין ארגון מתנדבים שבו יש חשש סביר שכאשר יהיה להם טורח בזה – יתרשלו מלהגיע להבא, משאין כן ברופאים שמקבלים משכורת, שבזה אין את החשש הנ"ל.

וז"ל המנחת אשר (ח"ב סי' מב אות א): 'מסקנת דברינו שאם יש חשש ברור שאם לא נתיר לחזור לבית מעטים יהיו אלה שיתנדבו לצאת את ביתם ולהגיש עזרה לנפגעים יש מקום להקל אפילו בחשש דאורייתא, ובדאי יש להקל באיסור דרבנן... אמנם אף שכן נראה ברור לעניין מתנדבי "הצלה" וכדומה שאינם מקבלים פרס אלא יוצאים להציל את הנפש בנדבת לבם בכל שעות היממה, ולפיכך פשוט שכשיוצא את ביתו כשמגיעה קריאת מצוקה ויהיה זה באמצע הלילה או באמצע סעודת שבת, אם לא נאפשר לו לחזור לביתו עד צאת השבת פשוט שימנעו מלהתנדב מעיקרא, ונמצא שאנו גורמים סכנה גמורה וברורה לאנשים הזקוקים לעזרתם של מתנדבים אלה. אבל רופא שזו פרנסתו וזה שכרו והוא מתכנן את שעות העבודה שלו מראש, צריך עיון גדול אם התירו לו אף איסור דרבנן לחזור לביתו. וזאת משתי סיבות: א. לא ברור כלל שאם לא נתיר להם לחזור לביתם שלא יסכימו לעבוד בשבתות, ונראה טפי שלא יחסרו הרופאים שיסכימו לעבוד בשבת אף אם יצטרכו לשהות עד גמר השבת בתוככי בית החולים. ב. אף אם שומרי השבת ימנעו מלעבוד בשבת עדיין יהיו מספיק רופאים בבתי החולים ולא תגרם סכנה על ידי שנאסור את החזרה הביתה... אך מ"מ כבר הורו גדולי הפוסקים לרופאים ואחיות לחזור לביתם על ידי אמירה לגוי.'

ויתכן שהסברות שעל פיהם הורו גדולי הפוסקים הן כעין מה ששמעתי בעל פה – שמלכתחילה אנשים (או נשים) דתיים לא ירצו לעבוד במקצוע כזה שמחייב אותם לוותר על חיי המשפחה, וישנה חשיבות בכך שיהיו אנשים דתיים שמשמשים כרופאים. ויתכן שיש לומר סברא זו כדי להקל באיסור דרבנן, אך ודאי לא באיסור תורה. [אמנם פעמים שההסעה של הרופאים והאחיות נוסעת למרחקים הגדולים מ"ב מיל, שיש ספק דאורייתא בזה, וצ"ע].

לסיכום נראה שאכן מעיקר הדין יש להקל למתנדבי הצלה וכיוצא בהם שיש חשש אמיתי שלהבא לא יצאו להציל אם לא נקל להם, על פי דברי הרמב"ם הנ"ל. אמנם כפי שכתב הגר"א וייס הנכון הוא לסדר חזרה על ידי גוי היכן שניתן משום זילותא דשבת שעלולה להגרם עם הזמן. וברופאים וכיוצא בהם שהולכים למשמרתם בבית החולים אין להקל על פי סברא זו כלל. [וכן הורים שלקחו את

בנם לבית החולים מאיזו סיבה, לכאורה לא שייך לומר כאן את הסברא שלהבא הם ימנעו מלצאת, כאשר מדובר במקרה חריג וחד פעמי, ואם כן ודאי שאין להקל לחזור באיסור תורה, ולכאורה גם לא באיסור דרבנן].

ולהשלמת הדברים אציין לדברי הפוסקים שראיתי שגילו דעתם בזה:

❖ **אחרונים שהתירו לחזור גם באיסור תורה:** שאילת יעב"ץ (ח"א סי' קלב),

חתם סופר הנ"ל, כך מובא בשם החזו"א (ארחות רבינו ח"א שבת ריג), אגרות

משה (או"ח ח"ד סי' פ), הגר"ז מבריסק (בשו"ת מנחת אשר הנ"ל).

❖ **אחרונים שהתירו רק איסורי דרבנן:** מנחת שלמה (ח"א סי' ח), ציץ אליעזר

הנ"ל, שבט הלוי (ח"ו סי' כו).